

ՀԱԿՈՐ ՂՐԻՄԵՑԻՆ ԵՎ ԻՐ ՏԻՆՁԵՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ

Հայ նշանավոր տոմարագետ և տիեզերագետ Հակոբ Ղրիմեցին ծնվել է XIV դարի կեսերին (ծննդյան թվականը հայտնի չէ) Ղրիմում։ Սկզբնական կրթությունը տեղի հայկական դպրոցներից մեկում ստանալուց հետո ուսումը շարունակելու համար մեկնել է Երզնկա։

Հայտնի է, որ այդ ժամանակ Հայաստանի տարբեր շրջաններում գործող վանական բարձրագույն տիպի դպրոցները կապված էին Տաթևի համալսարանի հետ՝ իբրև հիմնական կրթական օջախի։ XIV դարի վերջերին հատկապես հայտնի էր Գևորգ Երզնկացու դպրոցը, որի նշանավոր աշակերտներից մեկն է Հակոբ Ղրիմեցին։ Դպրոցն ավարտելուց հետո Հակոբ Ղրիմեցին մնում է այնտեղ աշխատելու։

1408 թ. իր ուսուցչի՝ Գևորգ Երզնկացու խնդրանքով տոմարագիտություն է դասավանդում դպրոցում, իսկ հետո աշակերտների խընդրանքով գրի առնում դրանք։ Ձեռագրերում այն պահպանվել է «Ի խընդրոյ հասարակաց օգտի» վերնագրով։

Այդ նույն ժամանակ պետք է գրված լինի նաև նրա մի այլ տոմարական աշխատանքը՝ «Հարցումն Գէորգեայ րաբունապետի և ծառայաբար կատարումն Յակոբայ աշակերտի» վերնագրով։ Տոմարական-եկեղեցական հարցերի շուրջը գրված այս աշխատության հրատապությունը պայմանավորված էր հայկական եկեղեցին մյուս եկեղեցիների ազդեցությունից զերծ պահելու մղումով։ Գևորգ Երզնկացին դիմում է Հ. Ղրիմեցուն, իբրև արդեն ճանաչում գտած տոմարագետի, կատարել տոմարական այդ բարդ հաշիվները։

XV դարի 10-ական թվականներին բնագիտական և տոմարագիտական հարցերի շուրջը դասախոսություններ կարդալու համար Հակոբ Ղրիմեցին հրավիրվում է Մեծոփի բարձրագույն դպրոցը, որը կոչված էր շարունակելու Տաթևի ավանդույթները։

Դպրոցի րաբունապետ Թովմա Մեծոփեցու խնդրանքով նա խըմբագրում է Գրիգոր Տաթևացու երկհատոր քարոզգիրքը։

Նույն Թովմա Մեծոփեցու խնդրանքով են գրված նրա «Յաղագս ազ-

դասկանության» և «Յաղագս պսակի ամուսնացելոյ» գործերը, որտեղ քննարկված են ժամանակի հրատապ հարցերը:

Մինչև տոմարական դասախոսություններին անցնելը Հակոբ Ղրիմեցին ուսումնասիրում է զպրոցում եղած տոմարատեսերիքը և խմբագրում, լրացնում նոր նյութերով:

1416 թ. նա գրում է իր աշխատություններից ամենակարևորը՝ «Մեկնութիւն տոմարի», որը երկար ժամանակ ուսումնական ձեռնարկի դեր է կատարել: Սա զաղափար է տալիս միջնադարյան Հայաստանի քարձրագույն ուսումնական հաստատություններում չորս դիսուսությունների՝ թվարանության, երկրաչափության, երաժշտության և աստղաբաշխության դժուր գասալմանդվող գիտելիքների ծավալի և բովանդակության մասին:

Հակոբ Ղրիմեցու գործերը քիչ են ուսումնասիրվել: Մասնավորապես, Հ. Ղրիմեցու բնագիտական գործերի մասին խոսել է Լ. Ս. Խաչիկյանը, նշելով նրա գիտական մեծ վաստակը և մասնագիտական հմտությունը, միաժամանակ բնդգծելով նրա «Մեկնութիւն տոմարի» աշխատության նշանակությունը միջնադարյան Հայաստանի տոմարագիտության և տիեզերագիտության պատմության ուսումնասիրության գործում [1]:

Հակոբ Ղրիմեցու տոմարական աշխատություններին անդրադարձել է նաև Ա. Գ. Աբրահամյանը, ենթադրություն անելով, որ նրա գրքին է պատկանում նաև «Տոմար արքայական» աշխատանքը [2]: Մեր հետադոտության բնթացքում մենք համոզվեցինք դրանում:

Հակոբ Ղրիմեցու աշխատանքներից և ոչ մեկը հրատարակված չէ, եթե չհաշվենք մի հատված «Հարցումն Գէորգայ բարձունապետի...» գործից, որ հրատարակել է Ա. Գ. Աբրահամյանը [3]:

Հակոբ Ղրիմեցին հատուկ տիեզերագիտական աշխատանք չունի, սակայն նրա տոմարագիտական գործերը և հատկապես «Մեկնութիւն տոմարի»-ն հարուստ են բազմաթիվ բնագիտական-տիեզերագիտական հարցերի քննարկումներով, որոնք հնարավորություն են տալիս ամբողջական կարծիք կազմելու հեղինակի աշխարհայացքի մասին:

Ինչպես միջնադարյան մտածողներից շատերի, այնպես էլ Հակոբ Ղրիմեցու գործերում անտիկ գիտության և քրիստոնեական գաղափարախոսության համատեղումը ակնհայտ է: Այս իմաստով՝ նրա «Մեկնութիւն տոմարի» աշխատության համար իբրև բնաբան կարող են ծառայել հետևյալ տողերը. «Գիտել պարտ է, զի տոմարական մակացութիւն ոչ սոսկ իմաստասիրութիւն է և ոչ պարզ աստվածաբանութիւն, ալ խառն ի յերկուցն զեղեցիկ ունի զվարդապետութիւն» [4, էջ 43բ]:

Գիտության և աստվածաբանության միմյանցից անկախ լինելու և,

միաժամանակ միմյանց լրացնելու մասին իր ասածը ավելի հասկանալի դարձնելու նպատակով նա օրինակ է բերում Գրիգոր Նյուտացու այն միտքը, թե մարդը ստեղծվեց հոգու և մարմնի զեղեցիկ համադրությամբ՝ հոգին իմանալու, մարմինը՝ զգալու համար [4, էջ 43 բ]։

Հակոբ Դրիմեցին լինելով միջնադարի գիտնական, չէր կարող ժխտել աշխարհի «արարչության» մասին եղած առասպելը։ Բնության ու ողջ տիեզերքի առաջացման մասին նրա ըմբռնումը դուրս չի գալիս աստվածաբանականի շրջանակներից։ Սակայն նա արժանի հետևորդն է հայ միջնադարյան այն մտածողների, ըստ որոնց «արարչագործությունից» հետո բնությունը հանդես է գալիս իբրև ինքնուրույն ստեղծագործող, իր հիմքում ունենալով չորս տարրերը՝ հող, ջուր, օդ և հուր։

Պետք է նշել, որ Հակոբ Դրիմեցու քննարկած յուրաքանչյուր հարցի շուրջը գրի առնված մտորումներում որոշակիորեն նկատելի է դրա մասին եղած կարծիքներից իր սեփական դատողություններին համընկնող և իրեն ամենահավանական թվացող բացատրությունները ճշգրտությամբ արտահայտելու ձգտումը։ Հետևելով իր նախորդներին, Հակոբ Դրիմեցին ընդունում է, որ «առաջին օրը» ստեղծվել են ոչ թե Երկինքն ու Երկիրը, ինչպես որ պնդում է Սուրբ գիրքը, այլ «առաջին ատուր արարչութեան գոյացոյց զհրեշտակքն, զհրեղեն երկինքն եւ զլոյսն առաջին, նաև զԴ. (4) տարերբդ» [4, էջ 86բ]։

Անդրադառնալով տարրերի մասին էմպեդոկլեսի և Արիստոտելի կողմից մշակված և Հայաստանում լայն տարածում գտած ուսմունքին, նա ասում է, որ չորս տարրերից յուրաքանչյուրն ունի որակական երկու հատկություն. հողը՝ ցուրտ և չոր, ջուրը՝ ցուրտ և խոնավ, օդը՝ խոնավ և ջերմ, հուրը՝ ջերմ և չոր [4, էջ 78բ] և որ դրանք դասավորված են հետևյալ կարգով՝ հող, ջուր, օդ, հուր [4, էջ 76բ]։ Այս հակադիր հատկություններով օժտված տարրերն են, — շարունակում է Հակոբ Դրիմեցին, — որ «ծնողը են ամենայն շարախառն էութեանց» [4, էջ 78բ]։ Եթե սրան ավելացնենք նրա այն կարծիքը, որ «բնութիւնը առ սակաւ սակաւ ըստ ժամանակի ներգործէ զկատարելութիւն» [4, էջ 61 բ], ապա կստացվի, որ չորս տարրերը ժամանակի ընթացքում առաջացրել են աշխարհի բազմազանությունը։

Սա չի նշանակում, թե Հակոբ Դրիմեցին իր դատողություններում այս եզրակացությունից չի շեղվում։ Բանն այն է, որ միջնադարյան գրեթե բոլոր մտածողների մոտ նկատվում է այն միտումը, որ նույն հարցի բնագիտական վերլուծությունը և աստվածաբանական բացատրությունը հաճախ հակասում են միմյանց։ Այսպես, մեկ ուրիշ առիթով Հ. Դրիմեցին ասում է, որ աստված ամեն ինչ ստեղծել է ոչնչից և կա-

տարւոյ, և ոչ թե «միջնորդութեամբ բնութեան ի ժամանակի» [4, էջ 61 ր.]։ Հասկանալի պատճառներով այլ կերպ չլինել չէր կարող Խնչակո միջնադարւան բոլոր մտածողների, այնպես էլ Հակոբ Ղրիմեցու մարով անդամ չի անցել հերքել ասածն և արարչութեան դադափարը։ Այնուամենայնիվ «ամենայն շարափառն էութեանց» հիմքում բնկած տարրերի վերահիշյալ թեզը խոսում է նրա կողմից բնական պրոցեսի բնագոյնման մասին, որն, անշուշտ, գնահատելի է 15-րդ դարի առաջին տասնամյակներից սկիզբ առած հայ միջնադարւան փիլիսոփայութեան վայրէջքի բնագոյնուր ֆոնի վրա։

Այնուհետեւ Հ. Ղրիմեցին աշակերտներին ամանդում է իր նշանավոր նախորդներից ժառանգած մշուռ հշմարտութեամբ. նյութական բնութեանը առաջնային է, իսկ գիտակցութեանը կամ դործը՝ երկրորդային։ «Նիւթն առաջ անել զգործն ... զի գործն ի նիւթոյ բաղկանալ,—գրում է նա,—նիւթն էացուցանէ զգործն և առանց նիւթոյ անէ և անգոյ է, այսպէս և թուականն էացուցանէ զտումարն, և թարց թուականի տումարն ոչ տումար է, զի նիւթն առանց գործոյ ունի զէութեան, բայց գործն առանց նիւթոյ՝ ոչ, այսպէս և թուականն առանց տումարի ունի զէութիւն, զի ի ժամանակէն բաղկանալ, և ժամանակս միշտ յէութենէ կալ... նիւթն առաջնային է բնութեամբ և գործն երկրորդ՝ պատահմամբ» [4, էջ 44բ—45ա]։

Անցնելով տիեզերքի կառուցվածքի բնութեանը, հարկ է նշել, որ տարրեր դարերի դպրոցների կողմից բնագոյնված տիեզերքի երկրակենտրոն համակարգերը միմյանցից բիշ թե շատ տարբերվել են։

Հայտնի է, որ ըստ Արիստոտելի՝ Արեւը, Լուսինը, հինգ մոլորակները և անշարժ աստղերը ամրացված են ութ ոլորտների։ Գրանցից ամենահեռավորը՝ անշարժ աստղերի ոլորտը, իր պտույտով պատճառ է դառնում բոլոր երկնային մարմինների օրական շարժման համար։ Հիպարքոսի կողմից պրեցեսիայի երևույթի հայտնաբերումից հետո Արիստոտելի հետնորդներին հարկ եղավ ավելացնել ևս մեկ ոլորտ՝ իններորդը։ Ըստ այս վերջին սխեմայի, անշարժ աստղերի ոլորտը կոչվում էր «հաստատութեան», իսկ իններորդը՝ «առաջին շարժիչ»։ Հետագայում «Ալմագեստի» թարգմանիչների կողմից ավելացվեց էլի մեկ՝ տասներորդ ոլորտը, որն ընդունվեց Ալֆոնսի (1223—1284) դպրոցի կողմից [5, էջ 85]։

Այս սխեման էր ընդունված Եվրոպայի համալսարաններում XIV դարում։ Տիեզերքի կառուցվածքի մասին եղած պատկերացումներն ամփոփված են Կոնրադ ֆոն Մեդենբերգի «Բնութեան գիրք» աշխատութեանում [6, էջ 342], ըստ որի՝ տիեզերքի կենտրոնում Երկիրն է, շուրջը յոթ մոլորակների ոլորտները, անշարժ աստղերի երկնակամարը և

էլի երկու ոլորտներ*։ Այդ տասը ոլորտները Հակոբ Ղրիմեցին անվանում է «բնական», քանի որ «երկինքները» ըստ նրա, լինում են երեք տեսակ. «բնական, հատկական և նմանական» [4, էջ 75ա]։ «Հատկականը» Երկիր—Լուսին ընկած տարածության երկինքներն են, իսկ «նմանականը» վերաբերում է աստվածաշնչային առասպելներին և երկրների «նմանվելու» պատճառով է այդպես կոչվում։ Սակայն Հակոբ Ղրիմեցին նշում է, որ վերջինի մասին ինքը չի խոսելու, քանի որ, ինչպես ինքն է ասում, «մերս վարդապետութիւն վասն աստղալից երկնիցս է, զի տումարական մակացութիւնս վասն սորա է, զի սա ունի զԱրեգակն և զԼուսին, զմոլորակս և զկենդանակերպս» [4, էջ 75բ]։

Հակոբ Ղրիմեցուն հարց է տրվում, թե ինչու է երկինքը գնդաձև։ Այս հարցին նա պատասխանում է՝ կլնելով մի դրույթից, որ գալիս էր պտղաբերականներից, իսկ հետո նաև Արիստոտելից, մարմնի ձևերից ամենակատարյալը գունդն է, իսկ հարթ պատկերներից՝ շրջանը։

«Բոլորակ ձևն պատշաճ է երկնից,—գրում է Հ. Ղրիմեցին,—զի երկինքն է կատարեալ մարմին... իսկ բոլորակ ձևն ի մէջ ամենայն ձևոց է կատարեալ. նախ զի ոչ կտրէ յաշխույ ի նմա և ոչ պակասիլ, երկրորդ՝ զի ոչ երեկ սկիզբն և ոչ կատարած, երրորդ, զի վեցեակ թիւն ի մէջ ամենայն թուոց է առաջին, կատարեալ... զի որքան է ի միջին կիտէն ի բոլորակ ծիրն, Զ. (6) անշափ է իւր բոլորակ ծիրն։ Այսպիսով, բոլորակ ձևն կատարեալ է և պատշաճի բոլորակութեան երկնից մարմնոց» [4, էջ 74բ]։

Մոլորակների պտույտի աստղային պարբերությունները Հակոբ Ղրիմեցին հիմնականում ճիշտ է տալիս. Երեւակը—30 տարի, Լուսնը—12, Հրատը—1,5, Լուսաբերը—6 ամիս, Փայլածուն—3 ամիս**։

Երկնային մարմիններից, սակայն, տոմարի համար, ասում է Հ. Ղրիմեցին, կարևորագույնը երկուն են՝ Արեւն ու Լուսինը, որոնցից առաջինը «բերէ յինքեան զկայսերական ճոխութիւն և Լուսինն՝ թագավորական» [4, էջ 90ա]։

Արեգակի շարժումով են պայմանավորված տարվա եղանակները և, հետևաբար, կյանքը Երկրի վրա։ Այսպիսի, Հնդկաստանում, գրում է Հ. Ղրիմեցին, մարդիկ սև են, ինչպես խանձված փայտը, իսկ դրան հակառակ, «աշխարհն ընդողաց, ուր բնակութիւն մարդկան է, այնքան

* Հետադրեր է նշել, որ 13-րդ դարի սիրիացի մտածող Իշուխի «Գիրք ի վերայ բնութեան» աշխատանքում, որը պահպանվել է հայկական ձեռագրերում, «անշարժ» աստղերի երկնակամարից հետո գրված են ոչ թե երկու, այլ մեկ ոլորտ [7, էջ 84]։

** Ժամանակակից տվյալները՝ Սատուրն—29, 45 տարի, Յուպիտեր—11, 86 տարի Մարս—1, 88, Վեներա—0,6, Մերկուրի—0, 24 տարի։

սաստիկ լինի ցուրտն, որ ի պարզկաշ դիշերն զգրկապատ ծառն էաշ-
բեցնէ և յերկուս հերձէ» [4, էջ 94ա]։

Կենդանակերպերի անունների մասին խոսելիս Հակոբ Ղրիմեցին
գրում է, որ մարդիկ գրանց կենդանիների անուններով են կոչել երկու
պատճառով. նախ աստղերի դասավորությունը նմանեցրել են ավալ
կենդանու կամ նրա մարմնի որևէ մասին և «երկրորդ՝ քսո ներգոր-
ծութեան Արեգականն աշտպէս կոչեցան։ Եւ զի խոչն ծննդական է, և Արե-
գակն դալով ի սա, դաշխարհս շարժէ ի ծննդականութիւն Զի երկիր ծնա-
նի գրոյսս, և ծառք և տունիք գտերես և դժողիկս, կենդանիք ծնանին
զնմանս խրեանց» [4, էջ 71ա]։ Իսկ «Յուլն» ամիսի հոգր է և նույնպէս
«ծննդական»։ Արեք դալով աշգ կենդանակերպը, ամիսի է հոգրանում։ Այն
բույսերը և կենդանիները, որոնք չէին հասցրել զարթնել, աճում են աշգ
ժամանակ։ «Իսկ ի Նկալսն բարձրանալ Արեգականն և զօրացեալ շեր-
մութեամբն բերէ զառաջին եկն, զի վաղահաս պտուղն դան ի յիկ» [4, էջ
71բ]։ «Խեցզետին» ամիսնովից հաջորդ համաստեղությունը, որովհետեւ
աշգտեղ հասնելով Արեգակը փոխում է իր բնթացը [4, էջ 71բ]։ Հաջորդ՝
«Աւուտ» համաստեղություն հասնելով, Արեգակի ներդարծությունը աշն-
պէս է հոգրանում, որ նա կարող է նույնիսկ մարդկանց վնասել [4, էջ
72ա]։ Իսկ երբ Արեգակը դալիս է «Կուլսի» համաստեղությունը, երկիրը
կույսի բնություն է ստանում. «ոչ ծնանի իբրեւ դիւս, զի անհնար է լալսմ
ժամանակի իր սերմանել ի յերկիր և դալն հնձել» [4, էջ 72ա]։ Գալով
«Կշիւր», Արեգակը նախ հավասարեցնում է օրն ու դիշերը, և երկրորդ,
ջերմությունը և ցրտությունը, «զի ոչ շերմությամբ աշբէ և ոչ ցրտու-
թեամբ սառեցուցանէ» [4, էջ 72ա]։ Հաջորդ կենդանակերպը «Կարիճն»
է, որը «խայթոցն ի վերջն ունի, ալսինն ի տուտն... Այսպէս և Արե-
գակն հասանելով «Կարճին» յանկարծակի ձիւնաբերութիւն լինի ի խայթէ
ի վերջն իբրեւ դկարիճ» [4, էջ 72բ]։ Արեգակի «Աղեղնավոր» հասնելուց
հետո աշնպէս է ցուրտը սաստկանում, որ «մահ գործէ կենդանեաց, զորս
գտանէ արտաքս, զոր օրինակ, նեւ ելեալ ի հաստ և ի լայնալիճ աղեղնէ,
զոր հարկանէ» [4, էջ 72բ]։ Գալով «Ալծեղջյուր», Արեգակը ալլէս չի
խոնարհվում, այլ սկսում է բարձրանալ, ինչպէս ալծեղջյուրի թողած
ուղիղ ճանապարհը, բարձրանում է քարերի, բարձրությունների վրա,
որ ճիշտ կողմնորոշվի [4, էջ 73ա]։ «Ջրհոսում» եղած ժամանակ Արեք
սկսում է քիչ-քիչ շերմացնել, գետերը, առուները տեղ-տեղ հալվում են
[4, էջ 73ա, բ]։ Գալով «Ձուկ» կենդանակերպը, Արեգակի շերմությունն
ավելանում է, ձնհալքից ջուրն առատանում։ Երկիրը ձկան նման լողում
է ջրի մեջ [4, էջ 73բ]։

Այս համեմատությունները գեղեցիկ են և, անշուշտ, օգնել են ուն-
կրնդիրներին նյութը ավելի արագ և գլուրին ըմբռնելու համար։ Բայց

առավել կարեւորը այստեղ մի այլ հանգամանք է, որի մասին տարիներ առաջ գրել է Լ. Ս. Խաչիկյանը: Բանն այն է, որ միջնադարում ինչպես ամենուրեք, Հայաստանում ևս տարածված էր աստղահամայութիւնը: Ձեռագրերում պահպանվել են բախտագուշակների կողմից գրի առնված գուշակողական բնագրեր: Մինչդեռ «Հակոբ Ղրիմեցին,—գրում է Լ. Ս. Խաչիկյանը,—ոչ միայն իր գիտելիքները չի շարաշահել՝ գուշակութուններ կատարելով, այլև խիղախ դիրք է բռնել ընդդեմ խավարամտության և բախտագուշակության: Նա ընդունելի է համարել միայն կենդանակերպերի ազդեցութիւնը բնական այն երևույթների վրա, որոնք առնչվում են տարվա եղանակների փոփոխության հետ» [1, էջ 28]:

Հետաքրքիր է Երկիրը տիեզերքի կենտրոնում անշարժ մնալու ձ. Ղրիմեցու բացատրութիւնը: Նախ Ղրիմեցին գրում է, որ Երկիրը երկնային մյուս մարմինների նման նույնպես զնդած է, բայց տիեզերքի շափերից անհամեմատ փոքր:

Տիեզերքի կենտրոնում Երկրի անշարժ մնալը միջնադարյան հայ մտածողները հիմնականում փորձել են բացատրել բնական պատճառներով: Այսպես, Եղիշեն և Շիրակացին այն պատճառաբանում են ներքևից փշող հողմերի ուժով: Հովհան Որոտնեցին այս հարցի կապակցութեամբ բերում է թե՛ աստվածաբան մտածողների և թե՛ Արիստոտելի տեսակետները, միաժամանակ նշելով, որ հարկ է ընտրութիւն անել և վերցնել այն, ինչ հարմար է Աստվածաշնչին, իսկ եթե ոչ՝ ընդունել, թե՛ կուղ ասողը հեղինակութիւն լինի [8, էջ 379]: Գրիգոր Տաթևացին նույնպես տալիս է այդ հարցի շուրջ գոյութիւն ունեցող բոլոր բացատրութիւնները, չմոռանալով նաև աստծո զորութիւնը:

Հակոբ Ղրիմեցին լավ գիտե ևս բոլորը, սակայն իր աշակերտների համար այդ բացատրութիւնները խտացրել է մեկ նախադասութիւն մեջ. «Գիտելի է, զի երկնից մշտաշարժութիւն է, որ պահէ զԵրկիր յանշարժութիւն, որպէս անշարժութիւն Երկրիս պահէ զնայ ի մշտաշարժութիւն» [4, էջ 46]: Կարծեք թե ոչ մի նոր բան չի ավելացնում նա, տալով այս կարճ բացատրութիւնը: Սակայն եղած բացատրութիւններից ընտրելով այդ մեկը և Երկրի անշարժութիւնն ու երկնքի շարժումը միմյանցից բխեցնելով և միմյանց հետ կապելով, նա իրենից առաջ եղած հայ մտածողներից մեկ քայլ առաջ է անցնում:

Այսպիսով, հանրագումարի բերելով վերը նշված փաստերը, կարող ենք վստահորեն ասել, որ հանձին Հակոբ Ղրիմեցու, մենք ունեցել ենք XV դարի նշանավոր մի մտածող: Հենվելով անցյալի մշակույթի լավագույն ավանդույթների վրա, նա հանդիսացել է իր ժամանակի առաջավոր մտքի կրողներից մեկը:

Լինելով միջնադարի գիտնական, նա չի ժխտել աշխարհի արարչու-

Քյան մասին եղած առասպելը, սակայն նա արժանի հետնորդն է հայ միջնադարյան այն մտածողների՝ ըստ սրոնց արարչագործությունից հետո բնությունը հանդես է գալիս իբրի լեքնություն ստեղծագործող, իր հիմքում ունենալով շորս տարրերը:

Հետևելով միջնադարյան առաջադեմ մտածողներին, Հակոբ Ղրիմեցին նշախական բնությունը համարել է առաջնային, իսկ գիտակցությունը՝ երկրորդային:

Նրա աշխարհայացքի մեջ ուշադրավ է նաև այն հանգամանքը, որ նա կենդանակերպերի հետ կապում է ոչ թե մարդկանց ճակատագրերը, ինչպես որ սնում էին միջնադարյան բախտագուշակները, այլ աչք համաստեղությունների միջով Արեգակի շարժումով է բացատրում տարվա կզանակները և կյանքը երկրի վրա:

Հակոբ Ղրիմեցու փիլոսոփայական հայացքների մեջ սրռակի նվաճում է երկրի անշարժությունն ու երկնքի շարժումը միմյանցից պայմանավորված համարելը:

Ղրիմեցին բարձր է գնահատել իր հետնորդներին կողմից: Նրա անմիջական աշակերտներից մեկը իր ուսուցչին անվանում է «բաշ հեկուր և մեծ սոփեստ Հայոց Յակոբ» [9, էջ 340]:

Իսկ XVII դարի մի քարոզադրի հիշատակարանում նա հիշատակված է այնպիսի մի շարքում, որ կարող էր պատիվ բերել միջնադարյան յուրաքանչյուր մտածողի. «Սալ է երգ սրբազան ուղղափառ վարդապետաց, ի պաշտառութիւն յկեղեցւոյ, ի պատիւ տէրութեան տանից և ի գովութիւն սրբոց իմաստաւերացն՝ Աբիստատեյի, և Դիոնէսիոսի և Սիրաբայ և Յակոբայ Ղրիմեցու և Սողոմոնի իմաստնոյ» [10, էջ 347]:

ДЖ. А. ЭЙНАТЯН

АКОП КРЫМЕЦИ И ЕГО КОСМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ

Резюме

Акоп Крымeci—армянский календаронед и космограф XIV—XV вв., оставил заметный след в средневековой истории армянского народа. Родился он в середине XIV в. в Крыму.

Его научно-педагогическая деятельность связана со школами Ерзынка и Мецопы. Лекции, прочитанные в этих школах, записывались и стали учебниками, передававшимися из поколения в поколение.

Опираясь на лучшие традиции прошлого, Акоп Крымеци являлся одним из носителей передовой философской мысли своего времени. Он не отрицал легенду о «сотворении» мира, но являлся достойным последователем тех мыслителей средневековья, по мнению которых, природа после «сотворения» проявляет себя своеобразным творцом. Акоп Крымеци считал материальную природу первичной, а разум—вторичным.

Акоп Крымеци был активным борцом против средневековой астрологии. Он не допускал возможности влияния зодиакальных созвездий на судьбы людей, а признавал лишь влияние Солнца на земных существ во время его пребывания в данном созвездии.

Определенным достижением его космографических воззрений является то, что он считал неподвижность Земли и движение небеза взаимно обусловленными явлениями.

Последующие поколения не забыли его трудов, которые многократно переписывались на протяжении XIV—XV вв. и дошли до нас в рукописях Матенадарана.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

- 1 Խաչիկյան Լ. Ս. Հայ բնագիտական միտքը XIV—XVIII դդ., «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1971, № 2, էջ 23—44;
- 2 Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի տոմարական և տիեզերագիտական ձեռագրերի մատյան (կազմ. Ա. Դ. Արրահամյան.—Մատենադարանի ձեռագրերի թիվադասարկման մատյաններ), № 36, էջ 67ր (անտիպ);
- 3 Արամհամյան Ա. Գ. Հովհաննես Խմատտասերի մատենագրությունը, Երևան, 1956, էջ 294—298;
- 4 Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագիր № 1114;
- 5 Берри А. Краткая история астрономии. М.—Л., 1946.
- 6 Данкеман Ф. История естествознания. М., т. I, 1932.
- 7 Իշխ. Գիրք ի վերայ բնութեան (Քննական բնագիրը, Թարգմանությունը գրաբարից ռուսերեն և առաջարանը Ստեփան Վարդանյանի), Երևան, 1979;
- 8 Յովհաննես Որոտնեցու հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց (հրատ. Ս. Արեշտանյան և Ս. Լալաֆարյան.—Բանբեր Մատենադարանի, 1956, № 3, էջ 343—387);
- 9 Խաչիկյան Լ. Ս. Ժեղարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ., Երևան, 1967;
- 10 Հակոբյան Վ., Հովհաննիսյան Ա. Հայերեն ձեռագրերի Ժեղարի հիշատակարաններ (1601—1620 թթ.), Երևան, 1974;